

MEDRESELERİN BOZULMA SEBEPLERİ VE BUNLARIN ISLAHI YÖNÜNDE YAPILAN ÇALIŞMALARLA KISA BİR BAKIŞ

Ömer ÖZYILMAZ*

GİRİŞ

Sosyolojik bakımdan, çağımız toplumlarının ana karakteri hızlı bir sosyal ve kültürel değişme içerisinde bulunmalarıdır. Bu özellik onlarda 19. ve 20. yüzyıllarda kendini göstermektedir. Anılan bu zaman diliminden önce 7. asırda bazı orta ve uzakdoğu milletlerinin bir kısmında meydana gelen sosyal ve kültürel değişmeyi istisna edersek, bu çapta ve bu hızda bir değişme olduğu söylenemez.

Osmanlı toplumuna bu açıdan yaklaşıldığında onun özelliğinin de "Belirli bir çerçeve içerisinde ve belirli bir yörünge etrafında hareket etme ve zamana göre değişmeme"¹ olduğu görülür. Bu özelliği ile o, dört asır gibi uzun bir zaman diliminde yeryüzünde icra-i faaliyette bulunduktan sonra -kelimenin tam manasıyla- birden başını kaldırıp etrafa baktığında, birçok yönden, özellikle de fen ve teknoloji yönünden batı toplumunun dünya liderliğini eline geçirdiğini acı bir hakikat olarak görmüştür. Batı toplumunun bu şekilde ilim ve teknolojiye dev

---

* *Yard. Doç. Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*

¹ Kutup, Seyyid, *İslam Düşüncesi* (Çev.: Akif Nuri), (İst. 1979), 138.

adımlarla ilerlemesine rağmen kendisinin o hususlarda halâ Fatih dönemini yaşaması, hatta o devri dahi tutturamaması, ister istemez sosyal ve psikolojik birtakım çalkantılara, eksikliklere ve özellikle de taklitçilik, hem de koyu bir taklitçilik hastalığına yakalanmasına sebep olmuştur.

Osmanlı toplumunu bu feci akibete getiren sebepler neydi? Bir zamanlar ilim ve teknikte olduğu gibi diğer birçok hususlarda da dünya milletlerine öncülük etmiş olan bu toplum, neden çağının gerisinde kalma ve başka milletlerin koyu taklitçisi olma durumuna gelmiştir? Bu hususu biz eğitim açısından şöyle değerlendiriyoruz.

I. OSMANLI MEDRESELERİNİN GERİLME SEBEPLERİ

Bir milletin eğitim müesseselerini, o milleti meydana getiren fertlerle diğer kurumlardan ayrı düşünmek mümkün değildir. Eğitimi, fertlerin zekâ seviyesi, sağlık durumu, anlayış kabiliyeti vb. gibi hususlar etkilediği gibi; devlet yönetimi, idareci kadronun ilim müesseselerine bakışı, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel durumu da yakından ilgilendirir. Dolayısıyla eğitim müesseselerinden bahsetmek, aslında toplumun bütün yapısını ortaya koymak demektir. Çünkü eğitim müessesesi ile milleti oluşturan kurum ve şahıslar birbirini tamamlayan bir bütünün parçalarıdır. Biz incelememizde bu metodla hareket ederek, gerileme sebeplerini, genel sebepler, devlet fonksiyonu ve tahsil müesseselerinin oluşturduğu sebepler olarak ele almayı düşünüyoruz.

1- GENEL SEBEPLER

a) Giriş kısmında da değindiğimiz gibi, toplumu meydana getiren bütün kurum ve müesseseleriyle bir millet, tıpkı fertler gibi doğma, büyüme, gelişme, olgunlaşma ve duraklama, gerileme ve de yıkılma (ölme) döneminden geçerler. Bu durum tabiidir². Osmanlı toplumu da aynı şartlardan geçmiştir. Dolayısıyla söz konusu ettiğimiz toplumun bir müessesesi olan medreseler de bu safhalardan geçen bir kurumdur.

b) İnsanlar arasında, "anlayışta, ilim yapmakta ilerde olanlar ve geride kalıp sadece önünde olanı gören ve anlayanlar vardır"³. İslâm tarihi boyunca bu iki ana kutup arasında olan çatışmaların ve git gel çalkantısının etkisi İslâm (dolayısıyla Osmanlı) toplumunun siyasi, ictimai ve ilmi çalışmalarında görülmüştür ve halâ görülmektedir. Bu durum, insanoğlunun yaratılışındaki mevcut

2 Geniş bilgi için bkz.: İbn Haldun, Mukaddime (Beyrut 1981), 170 vd.

3 Atay, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi (İst. 1983), 133.

olan anlama, kavrama ve muhakeme etmedeki farktan doğmaktadır. Her toplumda bu tip farklı insanlara rastlanmaktadır. Osmanlıların yükselme dönemi de anlama ve kavrama yönünden güçlü insanlarla doludur.

2- DEVLET FONKSİYONU

Osmanlı medreselerinin yıkılışını hazırlayan sebeplerin önemlilerinden birisini hiç şüphesiz devlet politikası teşkil etmektedir. Devlet yönetiminin eğitim müesseselerine yönelik olsun, ya da olmasın birçok icraatı bu kurumun da olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmuştur. Bunların bazılarını şöylece sıralayabiliriz.

A- Merkeziyetçilik: Osmanlıların ilk merkezi İznik, sonra Bursa, Edirne ve nihayet İstanbul'u fethettikten sonra burayı hem devlet merkezi hem de ilim merkezi olarak geliştirdikleri tarihçe sabittir. Memleketin en yüksek derecedeki kadılarının, kazaskerlerinin Sahn merkezlerinden mezun olma ve orada müderris olma şartının konması⁴ bu merkezçiliği kanuni müeyyideye dayandırmıştır⁵. Diğer bazı mühim yerlere de medreseler açıp oraların da ilimde ilerlemesini temin etmek yoluna gitmelerine rağmen bir takım yan sebeplerle merkezde okumanın daha avantajlı bir duruma getirilmesinin bazı faydaları yanında şu zararları doğurduğu da bir vakiadır.

1- Merkeze çok uzak olan yerlerde çok zeki, hevesli, enerji dolu gençlerin merkeze gitme imkanı olmadığından sönüp gitmişlerdir. Eğer yakınlarında ilim merkezi ve yüksek ilim faaliyeti olsaydı; birçok gencin okuma ve ilim hevesi kamçılanmış ve kabiliyetler ortaya çıkmış olacaktı⁶.

2- İlim merkezleri arasında ilmi bir rekabet oluşacaktı. Her merkez kendi çevresinde daha değişik imkan ve şartlara göre başka yönlerde gelişme havasını yaratacaktı. Bunun önüne geçildi.

3- Merkeze akın eden ilim adamları oradan ayrılmak istemezler. Daha önce orada yerleşmiş olanlar sonradan gelenleri çekemez. Öncekilerin idare ile dostlukları olduğu için kendilerine birtakım haksız mevkiler ve çocuklarına da haksız vazifeler ve rütbeler temin ederek⁷ ailece orada kalmayı ön plana alırlar.

---

4 Müderrislerden Haşiy-i tecrit (yirmi, yirmibeş akçe yevmiyeli ilk müderrislik) müderrisliğinden itibaren en son müderrisliğe kadar herhangi bir müderris derecesine göre bir kadılığa geçebilirdi. Yirmi ile otuz akçe yevmiyeli müderris, yüzelli akçelik sancak kadılıklarına ve Sahn müderrisleri ile altmışlı müderrisler, Mevleviyet tabir olunan Beşyüz akçeli Şam, Halep, Mısır vb. gibi eyalet kadılıklarına tayin olunurlardı (Uzunçarşılı, İlimiye Teşkilatı, 66).

5 Atay, a.g.e., s. 136.

6 Eğitimin istihsal fonksiyonu için bkz.: Kurtkan, Âmiran, Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Esasları (İst. 1982), 66 vd.

7 Bunlardan padişah hocaları, oğulları, yaşı ondört ve onbeşe gelince ibtida elli akçeli dahil müderrisi ve şeyhülislâm oğlu ise aynı zamanda elli akçeli hariç müderrisi (sonra o da dahil müderrisi oturdu) kazasker oğulları ibtida kırkar akçe medrese müderrisi ve taht, yani eyalet kadıları, oğulları ise yirmibeşli ve otuzlu medreselere hiç sıra beklemeden küçük yaşta müderris oluverirdi (Uzunçarşılı, age, s. 69).

B- Saltanat Kavgası: Osmanlılarda devlet başkanlığı makamı seçimle ya da tayinle olmaz. Ancak bu makam babadan oğula miras kalırdı. Bir sultanın birden fazla oğlu olur ve bunlar da bu hususta anlaşamazlarsa aralarında hizmet yarışı veya saltanat kavgası diyebileceğimiz bir çekişme ve sürtüşme olurdu. Bu durum kardeş kavgasına hatta savaflara dönüştürebilirdi. "Savaş olan bir yerde güvenlik ve iktisadi durum da bozulur, bunun yanında yenen ve yenilen tarafta aynı toplumun iki parçası olduğundan ölenler, yaralananlar, malları ellerinden alınanlar veya malvuranlar hangi taraftan olurlarsa olsunlar, toplumu uzun süre huzursuz edecektir. Sonunda birinin acısı unutulmadan yeni birinin başlaması işleri gitgide bozmuştur. Bu ortamdan hoca ve talebenin etkilenmemesine imkan yoktur. Böylece kendisini tamamen ilme veremeyen talebenin, mezun olsa da istenilen ehliyeti elde etmiş olduğu söylenemez. Bu hadiselerle medreselilerin de doğrudan veya dolaylı yoldan katılmış olduklarını tarih belgelemektedir"⁸.

C- Osmanlı medreselerini tertip üzere okuyup, mülâzım durumuna gelenler yine belli kaide ve kurallar çerçevesinde değişik makam ve mevkilere devlet ricali tarafından tayin edilirdilerdi. Bu husus bilhassa Fatih zamanında çok sıkı ve ciddi kurallara bağlanmış iken, sonra medrese, kanuna aykırı olarak müdahaleler olması ve bir kısım ulemazadelere onbeş yaşından evvel müderrislik rûûsları verilmesi medreselerin inzibatını bozmuş, talebelerin para ve rüşvetle, müretteb ulumu almadan müderris olmaları, buuna mukabil bin müşkilatla medrese derslerini görüp mülâzım olmalarına rağmen, iltimaslıların tayinleri yüzünden bunların tayin edilmemeleri⁹ ve bu suretle müderrisliğe gelenlerin rûûslarındaki kayıt gibi, A'lemül ulemail Mütebahhirin'den sarfı nazar, orta derecede bile ehliyeti haiz olmamaları medreselerin bozulmasında amil olan diğer sebeplerdendir¹⁰.

D- Osmanlılar kuruluşlarından yaklaşık birbuçuk asır sonra küçük bir kasaba devleti olmaktan çıkıp büyük bir imparatorluk olmuşlardır. Fakat bu ani büyümenin sebeplerini iyice bir incelemek gerekir¹¹. Bu ani büyümenin getirdiği birtakım nimetlerin yanında, altından kalkılması zor olan bazı külfetleri de ihtiva ettiği bir gerçektir. Bu zorluklardan eğitimi yakından ilgilendiren hususlardan biri de şudur: İmparatorluk ülkesi, Fatih döneminden sonra gittikçe büyüyerek o nispetle fazla idare memurlarına, hakimlere ve kadılara ihtiyaç göstermiştir. Bunlar ise ancak uzun bir tahsil devresinden sonra medreselerden yetişiyorlardı. Bu yüzden (talep) çoğaldığı nispetle (arz) da çoğalmış ise de

8 Atay, age, s. 137; Akdağ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, 154 vd.

9 Bu hususta geniş bilgi için bkz.: Atay, age, 149 vd.; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı (Ank. 1984), 67 vd.

10 Uzunçarşılı, age., s. 67.

11 Bu da sosyal bilimcilere düşen bir görevdir.

hakim ve kadı yetiştirmek için sarfedilecek olan zaman, talebi karşılamayarak ister istemez okutulan kitapların kısaltılmasını, tedris devresini tamamlamadan talebeye şehadetnameler verilmesi gibi çarpık ve çapraşık yolların takibine gidilmiştir¹².

E- Fatih devrinden kalma bir adetin de ilmiye teşkilatında, sonradan birçok huzursuzluklara sebep olduğu bir vakıdır. Fatih alimlere, elinden geldiği kadar hürmet ve iltifat ediyordu. Kötü bir niyeti olmadan, ilim namına büyük alimleri yanına çağırıp münakaşa ettiriyor, galip ve mağlup olanı ilan ediyor, böylece daha çok çalışmaları için onları teşvik etmiş oluyordu. Bu ilk zamanlar faydalı olmuşken bilahare gerek metod ve gerekse varlığı yönünden birçok hissi ve olumsuz davranışlara sebep olmuştur. Alimler arasında kıskançlık ve düşmanlık almış, yürümüş, hatta bunun neticesinde kıskançlık asabiyeti ile birçok alim öldürülmüştür¹³.

F- Talebe İsyanları: Osmanlı medreselerinde okuyan öğrencilerin zaman zaman öğrenciliklerine yakışmayan ve isyan diyebileceğimiz birtakım hareketlerde bulunmaları da öğretimi aksatan sebeplerden biri olmuştur. Hemen şunu ifade edelim ki, bu öğrenci hareketlerinde fikri ve ideolojik bir sebep söz konusu değildir. Ancak şu sebepleri zikredebiliriz:

1- Başboş olarak dolaşan Sekban, Levent, Çiftbozan diye anılan eşkiyanın ortalığı kasıp kavurması.

2- Bunlarla mücadele etmek vazifesiyle o yöreye gelen devlet güçlerinin de zaman zaman aynı tür hareketlere katılması, kalkışması.

3- Bazı provokatörlerin öğrenciyi çeşitli sebeplerle anarşi ortamına çekmeye çalışması ve bunda bazı başarılar elde etmesi.

4- Gerek medrese içinde ve gerekse medrese dışında başgösteren iktisadi sıkıntı ve geçim derdi.

5- Bu husustaki mühim sebeplerden biri de öğrencilerin bazen kadılar ve bazen de sancak beyleri tarafından isyana teşviki ve korunmalarındır¹⁴.

İşte bütün bu sebepler medrese öğretimini aksatmış ve geriletmiştir. Hem iyi hoca yetişmemiş ve hem de iyi olma arzusu taşıyan öğrenci kalmamıştır. Bugünkü öğrenci hareketlerine kıyaslanarak denilebilir ki, pekçokları çalışıp bilmeden, kolayından diploma alıp, haketmeden mevki ve vazife almak peşindeydi.

---

12 Osman Ergin (Fatih Külliyesi, Süheyl Ünver) isimli kitaba yazılan önsöz, s. xxiii.

13 Geniş bilgi için bkz.: Atay, a.g.e., s. 163.

14 Geniş bilgi için bkz.: Naima, Tarih-i Naima (İst. ts.), I/193; Akdağ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Ank. 1975), 154; Cezar, Mustafa, Osmanlı Tarihinde Levendler (İst. 1965), 198; Yücel, Yaşar, Kitab-ı Müstetab (Ank. 1974), VIII vd., 23 vd.

3- MEDRESELERİN KENDİ PROBLEMLERİ

Sosyal hadiseler ve sosyal problemler tek sebeple açıklanamazlar. Bir sosyal hadisenin veya problemin uzak yakın birçok sebepleri vardır. Bu kaideye binaen Osmanlı medreselerinin gerilemesi ve yok olması sebeplerini de çok yönlü olarak araştırmaya çalışıyoruz. Endirekt sebeplerini özetledikten sonra, şimdi bizzat medresenin içine girip, onun çöküşünü hazırlayan ve hızlandıran sebep ve amilleri bulmaya çalışalım. Evvela 16. Asırda yaşamış, meşhur yazar olan Gelibolulu Mustafa Ali'nin bu husustaki tespitlerini görelim. O özetle şöyle der:

1- Hocaların ve talebelerin devamsızlığı: Zamanımızda (1600 yıllarında) müderrislerin haftada dört gün derse devam etmeleri ve danışmentlerin dersleri ile meşgul olmaları muhal oldu. Müderris vardır ki; ayda bir kere derse gitmez. Niçin gitsin ki, okutulacak talebe bulamaz ve bulsa da kendisi ders vermeye kadir değildir. 2- Üst kademelerin tıkanmış olması talebenin çalışma arzusunu yıkardı. 3- Adam kayırma suretiyle talebelerin tahsil devrelerini bitirmeden belli yerlere tayinleri. 4- Rüşvetle mevki elde etme hastalığı. 5- İlimle cehaletin aynı sayılması ve ikisini birbirinden ayırmamak suretiyle alim ile cahilin bir tutulması, ilme rağbetin azalmasına ve cehaletin yayılmasına sebep olmuştur¹⁵.

Bu tespitleri özetledikten sonra kanaatimizce asıl sebeplerin birkaçını şöylece sıralayabiliriz:

A- DİL MESELESİ: Osmanlı medreselerinde tedrisat anadili ile değil de Arapça ile yapılırdı. Bunun birkaç sebebi vardır ki, mühim iki sebep olarak şunları gösterebiliriz:

a) İslâm dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamberin sözlerinin Arapça olması¹⁶.

b) M.S. 10. Yüzyılın başlarından itibaren Arapça geniş bir bölgede, daha önce eski yunancanın oynadığı rolü oynayıp, bilim ve felsefede klasik dil niteliğini kazanması¹⁷.

Ancak bizim inancımız odur ki herhangi bir dil, konuşulan ve ana kucağında öğrenilen bir dil değilse, o dil ile ilim tahsil etmek çok zordur ve bir zorlamadır. Bu dil ile yazılmış eserleri okumak, öğrenmek mümkündür. Ama böyle yabancı bir dilde tahsil yaptıktan sonra o dilde, o dilin konuşulduğu

---

15 Uzunçarşılı, age., 70; Baltacı, Cahid, Osmanlı Medreseleri (İst. 1976), 63.

16 Atay, age., 143.

17 Yıldırım, Cemal, Bilim Tarihi, 75.

anavatanında uzun bir süre kalmadıktan ve onu ana dili haline getirmediikten sonra fikri ve ilmi bir keşif yapabilmek çok zordur. İlim adamı hiç düşünmeden, kelimeleri zihninin ve hafızasının bir köşesinde aramadan, konuşup düşünme ve yazma melekesine sahipse ilimde, düşüncede, medresede ve okulda öğrendiğinin ötesine geçebilir. Aksi halde duraklama ve soğuma başlar. "Ama, kendi halinde öğrenim yaparken yabancı dil öğrenmesi ve yabancı bilim adamlarının fikirlerinden istifade etmesi ayrı bir konudur"¹⁸. Buna elbette büyük bir ihtiyaç olduğu ortadadır.

İşte Osmanlı ilim yuvalarında bütün eğitim ve öğretimin Arapça olması, ilmin daha çok inkişaf etmesine engel olan sebeplerden ve belki de en önemlilerinden biridir.

B- İLMİ TAKLİTÇİLİK: Osmanlı medreselerinde, birçoğu medreseler kurulmadan önce, bir kısmı da medreselerin kuruluşu sırasında yazılan ders kitapları okutulmuştur. Dolayısıyla 13. ve 14. yüzyıllarda yazılan bir eserin bu medreselerde 3-4 asır okutulduğuna şahit oluyoruz¹⁹. Bu ise bir yenileşememenin emaresidir. Halbuki zamanın değişmesiyle hükümlerin yeniden gözden geçirilip, o ihtiyaca göre bir tavrın ortaya konması yine İslamın bir emridir²⁰. Bu değişememenin sebebini Fazlurrahman şöyle açıklamaktadır: "Bu türden ilim anlayışı, önemli, fakat gizli kalmış bir faraziye taşımaktadır. Buna göre ilim tahsili, bugün olduğu gibi bilinmeyenin peşinden koşma veya aklın üretken bir şekilde bilinmeyene yaklaşma çabasından ziyade 'artık kâinatın sırlarını çözmüş olduğuna inandıkları bilgiyi, aklın pasif denecek bir şekilde elde etmesidir'. Bu tutum tabiatıyla özgün araştırma ve düşünceyle sonuçlanmaz. Çünkü bu tutum, hakikat hakkında bilmemiz gereken herşeyin zaten bilindiğini zannetmektedir. Bu durumda bize düşen ancak şurada burada kalmış 'eksiklikleri' tamamlama amacıyla, muğlak kalan yerleri açıklamak için şerh yazmak ve bir de köşede bucakta kalmış ufak tefek hataları düzeltmektir. Aklın bilgi elde etmede üretken bir fonksiyonu olduğunu ileri süren görüş, çağdaş bilgi teorilerinin bir özelliğidir"²¹.

Osmanlı medreselerinin yukarda belirtilen durumunu eğitim açısından değerlendirdiğimizde şu hususu görürüz: Okulların ve diğer eğitim kurumlarının iki önemli fonksiyonu vardır. Birincisi, mevcut kültür birikimini özümleme,

---

18 Atay, age., 143.

19 Fatih döneminde hazırlanan eğitim programında ders kitabı olarak gösterilen eserlerin pekçoğu son asra kadar okutulmuştur (Örneğin: Krş. Erzurumlu İ. Hakkı, Tertib-i Ulûm, Süleymaniye Ktp. İzmir 741; Ayrıca bu çalışmanın 11. sayfasına bakınız).

20 Geniş bilgi için bkz.: Erdoğan, Mehmet, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi (İst. 1990), 37 vd.

21 Fazlurrahman, İslâm ve Çağdaşlık (Çev. A. Açıkgöç - M.H. Kırbaoğlu), (Ank. 1990), 120.

geliştirme ve yeni değerler ekleyerek bilgi üretimini gerçekleştirmek. İkincisi de, anılan kültürü tanıtmak yoluyla öğrencilerin uyumunu sağlamak ve onlara değişmekte olan dünya ve çağ şartlarına ayak uydurabilmeleri için rehberlik yapmaktır²². Konuya bu açıdan yaklaşıldığında mesele daha iyi anlaşılacaktır. Zira yukarda birinci şıkta bahsettiğimiz 'bilgi üretimi' konusu Osmanlılarda en düşük seviyede gerçekleşmiştir. Bu ise bir 'Eğitim Programı' sorunudur. Şurası bir gerçektir ki, eğitimin belkemiği eğitim programlarıdır. Zira eğitimin bütün unsurlarını programlar yerli yerine koyarlar. Herhangi bir eğitim kurumunda eğitim programı bir defa hazırlanıp, tatbikata geçilir ve eğitimde program geliştirme yoluna gidilmezse; ilk zamanlar bütün iyi niyet ve çabalarla hazırlanmış olan program, kısa zamanda ihtiyaca cevap veremez olur. Artık pek çok aksaklık ortaya çıkmaya başlar. Onların menbaı da yanlış yerlerde aranmaya başlanır. Böylece aksaklığı kaldıralım derken her gün bir yenisi eklenir. Ayrıca bu hususta yapılan iyi niyetli çalışmalar da yanlış alanlarda gerçekleştirildiği için heba olmaya mahkum olurlar.

Ancak bugün 'eğitimde program geliştirme' dediğimiz; a) Hazırlanıp tatbikata konan programın ortaya çıkan aksaklık ve eksikliklerini belirleyip rapor eden bir ekip çalışmasını, b) Çeşitli ilim dallarından istifade ile, o günkü eğitimi en iyi ve en güzele götürececek yenilikleri araştırarak ikinci bir ekip çalışmasının sonuçlarını alıp yürürlükteki programı en mükemmele ulaştırma esprisine uygun davranılırsa büyük ölçüde problemler hallolur²³. En azından eğitimdeki problemlerin eğitim kurumlarından değil de başka yerlerden kaynaklandığı hususu ortaya çıkar.

Fatih döneminde mükemmel bir program hazırlanmıştır. Fakat o program, hiçbir zaman ilk ve son olsun diye hazırlanmamıştır. Ondan sonra gelenler, yukarda bahsettiğimiz (a) ve (b) şıklarındaki esriye uygun bir şekilde o programı geliştirmeleri gerekirken -maalesef- bu iş padişahın fermanına terkedilmiş ve neticede II. Meşrutiyetle birlikte bilinen duruma ulaşılmıştır. Bu tarihten sonra medreselerin düzeltilmesi işi, artık padişahın fermanı ile edilmiş, o sosyal hadiseye hakim olan kanuna uygun davranılarak gerçekleştirileceği anlaşıldığından, eğitimde program geliştirme esprisine göre hareket edilerek bir hayli yol alınmıştır. Altı sene içerisinde, uzmanlarca dört defa eğitimde program geliştirme operasyonuna gidilmiş ve yukarda bahsedilen ölçüler içerisinde olduğu için de başarıya yaklaşmıştır.

---

22 Krş. Varış, Fatma, Eğitimde Program Geliştirme (Ank. 1978), 15; Doğan, Hıfzı, Analiz ve Program Hazırlama (Ank. 1982), 16 vd.

23 Geniş bilgi için bkz.: Varış Fatma, age, 25 vd.

Burada şu husus da gözönünde bulundurulmalıdır. Bilinmeyen peşinden koşma veya aklın üretken bir şekilde bilinmeyene yaklaşma çabası ile, eğitimde program geliştirme anlayış ve gayretleri bir bütünlük içinde ela alınmalı, biri olduğu zaman diğeri de onu takip etmelidir. Aksi halde geleneksel muhteva ve metodlara körü-körüne bağlılık ve bilgi üretiminin ihmali gibi hususlar, sözkonusu gelişme ve yenileşmenin en büyük engelidir. Bu hususu şöylece somutlaştırabiliriz: Medreselerde kuruluşundan son dönemlere kadar matematik, geometri, astronomi gibi ilimler programda yer almıştır. Bunlardan astronomi için Şerh-i Çakmin, matematik için İbn Çilli, geometri içinse Eşkâlü't Te'sis isimli eserler ders kitabı olarak takip edilmiştir. Bu eserler Fatih döneminden önce yazıldığına göre²⁴, bu demektir ki, 18 ve 19. asırda dahi medreselerin anılan ilim dallarındaki eğitim seviyesi hâlâ 15. asırdan önceki seviyededir. Bu ise, yukarda bahsedilen 'akıl bilgiye pasifce yaklaşmasının' yanında, toplumu ilerletmemenin ta kendisidir. Halbuki bu ilimler devamlı geliştirilmeli ve teknolojiye dönüştürülerek toplumun müsbet yönde değişmesine katkıda bulunmalıydı. Diğer ilimleri de bu çerçevede düşünerek şöyle diyebiliriz: Osmanlı medreseleri bilgi üretmediği için toplumuna, mikro planda yeni hedefler, hayat tarzları ve teknoloji sağlayamamıştır. Kendi başına kalan toplum ilerleyememiş ve çağdaş toplumlarla boy ölçüşecek gücü kendinde bulamamıştır. Sonuçta, diğer toplumlardaki bilimsel ve teknolojik gelişmeyi gören Osmanlı aydını aşağılık kompleksine düşmüş ve aşılacağına inandığı bir gerçekle yüzyüze gelmiştir.

C- Rönesans devrimi ile yeni bir anlayış kazanan Batı, bu devirden sonra akli ön plana alıp, onu bütün melekeleri ile devreye sokup, icattan icada koştururken, hatta onu putlaştırırken, İslâm dünyasında adeta akli kovup, tamamen eskilerin eserlerini okumuş olmak için ilim tahsili yapmak, batılıların ifradına karşı bir terfid oluşturmaktan başka bir işe yaramamıştır. Halbuki Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde devamlı olarak ilim, fikir, tefekkür, taakül (akletmek), akıl, tedebbür, nazar, müşahade ve hikmet gibi birçok kelime insanı düşünmeye, muhakeme etmeye, bir şeyi başka bir şeyle mukayese etmeye, bilinenen bilinmeyi çıkarmaya, istidlâl yapmaya teşvik ettiği ve bunu en kutsal bir görev saydığı halde, İslâm dünyasında ve toplumunda fikirsizlikten, düşüncesizlikten akla ve ilme karşı çıkmaktan yakınmak gerçekten üzücüdür^{24a}.

24 Bu eserlerden, *Eşkâlü't-Tesis*'in yazarı, Şemseddin b. Muhammed Semerkandî'nin Ölümü: (600/1203); Şerh-i Çakmin, 1221 de vefat eden Muhammed b. Ömer el Çağmîni'nin el Mulahhas isimli eserine Kadızade-i Rumi'nin yazdığı şerhtir.

24a Krş. Ülken H. Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (Konya, 1966), 46; Koçer, H. Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (İst. 1991), 12 vd.

D- Medreselerin bozulması hususunda şöyle bir iddia da var: Onların bozulmasında, tefekkürü faaliyete geçirecek olan Kelam ve Felsefe gibi aklî ilimlerin terkedilerek, bunların yerine tamamen naklî ilimlerin geçmesi birinci derecede amil olmuştur. 16. asır sonlarına kadar Osmanlı medreselerinde ulûm-i aklıyeden İlm-i Hikmet (Felsefe) okutulduğu halde, sonradan gelen bazı şeyhül-islamın telkinleriyle 'bunlar boş sözlerdir' diyerek hikmet dersi kaldırılmış, bunun yerine zaten var olan Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh ilimlerine geniş yer verilmiştir²⁵.

Bu fikirler Kâtip Çelebî gibi bir zata ait olmasına rağmen ihtiyatla karşılamak gerektiği kanaatindeyiz. Zira Kelam ve Felsefe gibi ilimlerin insana düşünme özelliği kazandırdıkları bir gerçektir. Fakat şu da bir gerçektir ki, problem bu derslerin kaldırılmasıyla başlamamış, aksine, problem büyüdüğü için bu dersler haksız yere kaldırılmıştır. Yani, yaklaşık, yukardan beri saydığımız aksi ve olumsuz unsurların öğretme ve öğrenme süreçlerine hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Esasen 'o dersler olmadan düşünme gelişmez' diye kesin bir yargıya da varmamak gerekir. Zira bu fonksiyonu başka ilimler de ifa eder.

E- Öğretim sisteminde ve metod olarak şu eksiklikler vardı. Müderrislerin ders vermeye başladıkları zaman talebeyi ilk merhaleden alıp son sınıfa kadar okutmasının faydalı ve zararlı tarafları vardır. Eğer talebe değişik hocalardan okumuş olsaydı, her hocanın kendine has meziyetleri olacağı için iyi bir öğrenci her birinin iyi yanlarını kendine örnek alarak hocalarından bir yünden daha üstün olma imkânı bulurdu. Seçkin alim ve müderrislerin hayatları incelendiği vakit birkaç hocadan ders okudukları görülmektedir.

Kısaca bahsettiğimiz bu sebeplerden dolayı kendini devamlı önde ve önderlikte tutamayan Osmanlı toplumu aydın ve idarecileri vasıtasıyla karşılaştığı batı toplumunun, ulaştığı o günkü seviyeden gözleri kamaşmış ve artık "onun gibi olma" hastalığına tutulmuştur. Bunun neticesinde artık Osmanlı'da düalist bir yapı oluşmaya başlamış ve bu dualizm her alana yayılmıştır. Artık devlet idaresi, eğitim, hukuk vb. alanlarda osmanlıların asırlardır miras olarak getirdiği ile, batı toplumundan takliden aldığı yanyana gitmeye başlamıştır. Bu bağlamda eğitim alanını biraz incelediğimizde şöyle bir yapı içerisinde olduğunu göreceğiz: Medrese... mektep...

II. OSMANLILARDA XVIII. ASIRDAN SONRA MEDRESELER

Osmanlı medreseleri Fatih devrinde altın çağını yaşamış, Kanuni bazı ıslahatlarla ikinci bir yenilik yaparak bu ilim yuvasına yeni bir dinamizm

25 Bkz. Kâtip Çelebî, Keşfü'z-Zunûn (İst. 1971), İkinci bs, I/680.

getirmiştir²⁶. Bundan sonra III. Murat (1577), III. Mehmet (1588), I. Ahmet (1609) gibi padişahlar devlet teşkilatını ve özellikle de medreseleri ıslah için çalışmış ve fermanlar yayımlayarak ulemayı uyarmışlardır²⁷. Bununla beraber eğitim-öğretimin fermanlarla düzeltilmeyeceği bir gerçektir. Esasen hastalıkları bilirkişiler tarafından teşhis ettirerek gerekli tedbirleri almak varken, kendilerinden önceki dönemleri hedef göstererek o zamanlardaki gibi olmalarını istemekten öteye gidememişlerdir²⁸. Böylece I. Mahmut (1750) zamanına kadar medresede ciddi bir ıslahat teşebbüsü görülmediğini belirtmek isterim.

I. Mahmud'un (1750-1163) şeyhülislam Murtaza efendiye gönderdiği bir hatt-ı hümayunda iltimasın, şefaatin ehil olanlar ile ehliyetsiz olanları birbirinden ayırmadığı, akaid ve nizamın bozulmasının yüce dinimizce caiz olmadığından, artık dikkat edilerek ehil olmayanlara ve hak kazanamayanlara medrese ve mülahazemetin verilmemesini ve "Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder" (Nisa süresi) ayetine uygun davranılmasını ister²⁹. Kısaca özetlediğimiz ve I. Mahmud'un kendi el yazısıyla yazdığı bu genelgede de ne program ve ne de metod yönünden hiçbir yenilik göze çarpmamaktadır. III. Selim (1789-1807) tam dört defa genelge yayımlayarak medreselerin ıslahına gitmek istemişse de yine başarılı olamamıştır³⁰.

Bu tarihe kadar padişahların bizzat medrese ile ilgilendikleri ve yeni bir yapı kazandırmak istedikleri özetlenmiş oldu. Artık bundan sonra bizzat devlet eliyle II. Abdülhamit Han'ın medreselilerden askerlik yükümlülüğünü kaldırması dışında pek bir alaka görmediğine şahit oluyoruz; ta ki 1908 II. Meşrutiyet dönemine gelinceye kadar. Fakat bu arada medresenin bizzat içinden kıpırdanmaların başladığına şahit oluyoruz. Bunun en bariz örneği 1876'da görülüyor. Bu tarihte medrese alimlerinden teşekkül eden 15 kişilik bir ilmi heyetin medreselerdeki öğretimin düzeltilmesi hususunda yazdıkları bir rapor yayınlanmıştır³¹. Bu raporda da ciddi bir yenilik yine yok. Çünkü yine aynı derslerde aynı ders kitaplarının okunmasını istiyor. Zamanlama yönünden bir değişiklik yok. Yalnız ilginç bir gelişme göze çarpar. Bu da, eğitim programları ile ilgilenmek. O zamana kadar yapılmaya çalışılan bütün ıslahat teşebbüslerinde hep Sultan Fatih veya Kanuni'nin medreselerinde vaz'edilmiş olan ders programlarının ve tüzüklerinin iyi uygulanmadığından şikayet edilmekte ve ıslahatın

26 Ergin, Osman, age, I/100; Uzunçarşılı, age, 33; Atuf, Nafi "Türkiye Maarif Tarihi", İst./1931, 18.

27 Bkz. Uzunçarşılı, age, 241 vd.; Atay, age, 176 vd.; Baltacı, Cahit, Osmanlı Medreseleri, 70.

28 Aynı yer. Ayrıca bkz. Koçer, H. Ali, a.g.e., 12.

29 Uzunçarşılı, age, 254.

30 Atay, age, 184; Uzunçarşılı, age, 255 vd.

31 Bkz. Beyanü'l-Hak Dergisi (İst. 1908), Sayı: 15, Sayfa: 322-324.

eski tüzükleri uygulamak ve eksikleri yeni maddelerle gidermek istemekten ileri gitmediği görülmektedir. Bu raporu hazırlayanlar yaranın yerini tespit etmişlerdir. O da takip edilen programlar. Fakat hastalık teşhis edilmiş olmasına rağmen gerekli ilaç yazılamamış ve resmi bir elle icra ettirilememiştir.

III. II. MEŞRUTİYETTEN SONRA MEDRESELER

Osmanlı toplumunda hızlı değişme dönemi içerisinde II. Meşrutiyetin önemli bir yeri vardır. 1908'de meşrutiyet ilan edildikten sonra devlete yönelmiş ve organlar büyük ölçüde yenilenmeye tabi tutulmuştur. Hatta kısa bir zaman önce Avrupa'dan nakledilen eğitim müesseselerinde bile bir yenilik ve tadilat bu dönemde başlamıştır. Maarif vekili Emrullah Efendi'nin meşhur Tuba ağacı nazariyesi de bu dönemde ortaya atılmıştır³².

İşte bütün bu yenilenme hareketi içerisinde bilhassa ulemanın istek ve ısrarları ile medreselerde de bir yenilik, hem de köklü bir yenilik başladığını görüyoruz. 30 Ocak 1910 (3 safer 1328) de Fatih'te Tophane medresesinde ilk resmi ıslahata başlandı. Bu medresenin ıslahat için seçilmiş olması, ders vekili Halis Efendi'nin açılış nutkunda söylediğine göre Fatih zamanında da ilk dersin burada okunmuş olmasından ileri gelmektedir. Bu ıslahat, yapılan büyük törenle başlamış ve törene Ders Vekili Halis Efendi, Ayan Reisi Said Paşa, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Meclisi Mebusan Rais-i Sanisi Mustafa Asım, Sadrazam İbrahim H. Paşa, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, ulema, vekiller, mebuslar ve eşraf katılmıştır³³.

Kur'an-ı Kerim okunarak tören başlamış, devrin alimlerinden GÜRCÜ HAFİZ Muhammed Said Efendi, Buhari'deki "İnneme-l A'malü bi-nniyat" hadisini tefsir ederek ilk dersi vermiş ve daha sonra da konuşmalar faslına geçilmiştir. İlk konuşmayı ders vekili Halis Efendi almış ve özetle şöyle demiştir: "Medaris-i İslâmiyemizin usul-i tedrisini ıslah ile beraber fûnun-u Hazıraya aid dersleri de ilave ediyoruz. Kaviyyen ümit eyliyoruz ki, az zaman içinde telafi-i Mafat ederek maarif-i İslâmiyemizi zamanla mütenasip bir hâl-i mükemmeliyete ifrağ edeceğiz". Bundan sonra sırasıyla Sadrazam İbrahim H. Paşa, Mustafa Asım Efendi birer konuşma yapmışlardır³⁴.

Bu merasim tarihinden tam 13 gün sonra 13 Şubat 1910 (16 safer 1328) tarihinde "Medaris-i ilmiye nizamnamesi" padişahın imzasından çıkmıştır. Buna

32 Tuba Ağacı Nazariyesi hakkında geniş bilgi için bkz.: Ülken, H. Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (İst. 1966), I/293 vd. Koçer, H. Ali, a.g.e., 170.

33 Bkz.: Sırat-ı Müstakim Dergisi, III/379; Ergin, Osman, age, I/121; Atay, age, 232.

34 Bu konuşmaların genişçe bir özeti için bkz.: Sırat-ı Müstakim, III/380 vd.

göre program şöyledir ve 12 senelik bir müddetle öğrencinin bunu bitirmesi esas alınmıştır.

1. Sene: Emsile, Bina, Maksut, Nuzhetuttarf fi ilmissarf, Talim-ul Müteallim, Talim-i Kur'an, Tecvid, Hat, İmla, Muhtasar, Hesap, Sarf-ı Osmanî, Kavaid-i Farisiye.

2. Sene: (İlm-i Nahiv) Avamîl, izhar (Fıkıh), Merakî'l Felak, Talim-i Kur'an, Kavaid-i İ'rap, Şuzuruzzehep, Gülistan, Hesap, İmlâ, Kavaid-i Osmaniye.

3. Sene: (Nahiv) Muğnillebib veya Molla Cami, Şafiye (fıkıh) Mülteka, Vaz'ı, Hesap, Mebadi-hendese, İnşa.

4. Sene: (Nahvi-l İkmâl): Şafiye, Mülteka, İsagoci, Muhtasar Coğrafya, Hendese, İnşa, Cezeri.

5. Sene: Fenari, Meani-yi muhtasar, İlm-ül Aruz ve'l Kāvafi, İlmî Feraiz, Coğrafya-yı Umumi, Cebir, Kitabet.

6. Sene: (İlm-i mantık) Şemsiye ma'al Kutub, Maani-i Muhtasar, Kaside-i Burde, Banet Suad, Muallakat, İlm'ul Kiraa, Hikmet, Cebir, Kitabet-i Arabiye, Usul-i Terceme.

7. Sene: Kutup, Şerh-i Akaid-i Nesefi (U. fıkıh), Şerhü'l Menar, Şerh-i Veciz, Akaid-i Nesefi, Makamat-ı Hariri, Hikmet-i Cedide, Hey'et, Kimya, Mevalid.

8. Sene: Şerh-i Akaid-i Nesefi ma'a Hayali, Meşarikü'l Envar, Şerhü'l Menar, Şerhü'l Veciz, Usul-ü Hadis, Makamat-ı Hariri, Usul-i Sale, Tarih-i İslâm, Kozmografya, Hey'et Mevalid.

9. Sene: Hikmet-i Sadiye, Meşarikü'l Envar, Tefsir-i Beyzavi, Divan-i Hammase, Usul-ü Hadis, Siyer, Tarihi Umumi, Coğrafya-i Umumi.

10. Sene: Celal Ma'a Gelenbevi, Milel ve'n-Nihal ve Muhtasar Fasıl, Tefsir-i Beyzavi, Tuhfe-i İsna Aşeriye, İzharü'l-Hak, Siyer, Tarih-i Umumi, Coğrafya-yı Umumi.

11 - 12. Seneler: Hidaye, S. Buhari veya S. Müslim, T. Beyzavi'nin ikmali, Mufassal Tarih-i Osmaniye Umumi, Mufassal Coğrafya-yı Umumiye Osmani³⁵.

O günkü şartlar içerisinde birtakım yenilikler getirmesi yönüyle "medaris-i ilmiye nizamnamesi" bir reform olarak değerlendirilmektedir. Getirdiği yenilikleri şöylece özetleyebiliriz:

1- Ders cetvellerinde her ne kadar sadece "Sarf-ı Osmanî" dersi görülyorsa da Türkçe imtihanlarında, özellikle Kur'a imtihanlarında Türkçenin bulunması yepyeni bir şeydir.

2- İslâm tarihine yer verilmiş olması. Daha önce böyle bir derse medreselerde rastlanılmamaktadır.

35 Sırat-ı Müstakim, III/380; Atay, age, 234; Ergin, age, I/123 vd.

3- Müsbet ilimlere yenisi ve eskisi bir arada olmak üzere yer verilmiştir. En önemli ve herkesin beklediği yenilik budur³⁶.

1. Açılan İlk İlahiyat Fakültesi

Cemiyet nizamı, alınan kararlar ve yürürlüğe konan kanunlarla hemen anında sağlanamaz. O, bir süreçtir, devam edip gider.

Sosyal bir müessese olan medreseler için de durum böyledir. Onun ıslahı için de bir nizamnamenin ders vekaleti ve medrese mensupları tarafından hazırlanmış olması elbette medresenin problemlerinin anında ortadan kalkması demek değildir. Ne var ki, aslolan bu sürecin başlatılmış olmasıdır. Onu ıslah etme fikri bir defa fiiliyata geçtikten sonra artık ilgililer araya araya en iyisine ulaşacaklardır. Nitekim yapılan ıslahatlar basında çeşitli yönlerden tenkit edilirken³⁷ ilgililerce yeni yeni ıslahatlar birbiri ardından ortaya konmaktadır. Bunların birisi de 1912 yılında Maarif Vekili Emrullah Efendi'nin geliştirdiği Daru-ı Fünun'a Ulum-ı Aliye-i Diniye veya Ulum-ı Şer'iyye şubesinin açılmasıdır.

Ulum-ı Şer'iyye, Ulum-ı Hukukiyye, Ulum-ı Tabiiyye, Ulum-ı Edebiyye, ve fünun şubelerinden (fakültelerinden) oluşan Darü'l Fünun'da açılan Ulum-ı Şer'iyye şubesinde şu dersler okunuyorlardı:

<u>Dersler</u>	<u>Aylık Ders Saatleri</u>
1- Tefsir	8
2- Hadis	8
3- Ahlak-ı Şer'iyye ve Tasavvuf	6
4- Usul-ü Fıkıh	8
5- Fıkıh	8
6- İlm-i Kelam	8
7- Siyer-i Nebi	2
8- İlm-i Hilaf	4
9- Tarih-i Din-i İslâm ve Tarih-i Edyan	6
10- Edebiyyat-ı Arabiyye	6
11- Hikmet-i Teşri	2
12- Tarih-i Fıkıh	2
13- Tarih-i İlmi Kelam	2
14- Arap Felsefesi	2
15- Felsefe ve Tarih Felsefesi	6 ³⁸

36 Medaris-i İlmiye Nizamnamesi'nin geniş bir özeti ve kısa bir yorumu için bkz.: Atay, age, 235 vd.; Koçer, a.g.e., 199.

37 O günkü basında konunun tartışılmasıyla ilgili bilgi için bkz.: Atay, age, 244 vd. Koçer, a.g.e., 199 vd.

38 Ergin, age, 1/125; Koçer, H. Ali, a.g.e.

Zamanında çok beğeni toplayan bu şube 1915'te ihtiyaç yoktur gerekçesi ile kapanmıştır³⁹.

2. Darü'l Hilafeti'l Aliye Medreselerinin Kuruluşu

II. Meşrutiyetten sonra medreseleri ıslah etme yönünde başlamış olan ciddi çalışmalar zincirine 1914 tarihinde bir yenisi eklenmiştir. O da Dar'ül Hilafet'ül Aliyye medreselerinin kurulmasıdır. Bu, bir yenilik olmaktan ziyade, İstanbul medreselerinin hepsinin bir isim altında toplanıp, yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesidir.

Muallim Cevdet, medreselerde bu yeniliği yapan, zamanın evkaf Nazırı ve Şeyhülislâm Hayri Efendi ile aralarında şu konuşmanın geçtiğini nakleder.

- "Medrese programlarının, İstanbul mektepleri programlarına benzetildiğini görüyorum. Bunun ne maksatla yapıldığını lütfen ve tenezzülen izah buyururmusunuz?

- "Medreseleri mektepliler karşısında ilmen ve mevkiien daha ileri götürmek istiyoruz. Daha geri ve hakir bırakmak istemiyoruz. Onun için programlarını mekteplerinkine çok benzettik.

- Pek güzel efendimiz. Fakat malum-i samileridir ki, mekteplerimizin programları esasen iyi değildir. Pedagoji, sıhhat, maişet ve iktisat noktalarından aşırı derecede malüldür. Bu hasta teşkilatı niçin medreselere ithal edelim⁴⁰.

1914'e gelinceye kadar birçok ıslahatın yapıldığını özet olarak gördük. Hepsinde ortak niyet; medreseyi yeniden, her yönden hizmet verebilen ve halkı aydınlatan bir yuva yapmaktır. Fakat anılan tarihte yapılan ıslahatta yeni bir boyutun eklenmiş olduğunu görüyoruz. O da, düşülen aşağılık kompleksinden kurtulmaya çalışmaktır.

Bu dönemde yapılan yeniliği şöylece özetleyebiliriz: 18 Eylül 1330/1914 tarihinde çıkarılan 24 maddelik bir nizamname ile İstanbul medreseleri Darü'l Hilafeti'l Aliye medresesi adı altında bir tek medrese sayılmış ve bu bir tek medrese, tali kısmı evvel, tali kısmı sani ve Alî olmak üzere üçe ayrılmıştır. Her kısmın okutma müddeti dört senedir. Kısımlar dörder sınıflı ve sınıflar da dörder şubeyi muhtevirdir. Tali kısımlara 2080 talebe alınır. Sınıflar ikiyüzaltmışar ve şubeler altmışar talebeyi alır. Âlî kısma 800 talebe alınır; bu kısımda sınıflar ikiyüzer, şubeler ellışer talebeden teşekkül eder. Âlî kısmın üstünde zamanın ilimlerinde mütehassis yetiştirmek ve tedris müddeti iki sene olmak üzere Medresetü'l mütehassisin adı altında özel bir kısım vardı⁴¹.

39 Atay, age, 254; Ergin, age, I/129.

40 Muallim Cevdet, Mektep-Medrese (Hazırlayan: Erdoğan Eröz), (İst. 1978), 43; ayrıca Muallim Cevdet'in, Mektep-Medreseyi objektif bir tarzda değerlendirdiği, aralarındaki müsbet ve menfi ilişkileri ortaya koyduğu kıymetli makaleleri için bkz.: Muallim Cevdet, age, s. 21-49 arası.

41 Ergin, Osman, age, I/127.

Medreseleri İslah Nizamnamesi⁴² adıyla bir nizamnamenin hazırlanarak yürürlüğe konulması ile 1914’de derse başlanan bu medresenin her üç kısmının programı şöyledir:

- T A L İ K İ S İ M -

Dersler	Haftada Saatler							
	Tali Evvel				Tali Sanî			
	1.	2.	3.	4. Sın.	1.	2.	3.	4. Sın.
1- Tertil-i Kur'an-ı Kerim	2	2	1	1	1	1	1	1
2- Mean-i Kur'an-ı Kerim						3	3	4
3- Hadis-i Şerif							2	2
4- Fıkıh			5	5	3	3	3	3
5- Usul-i Fıkıh							2	2
6- İlmi Tevhid							2	2
7- Felsefe: a) Mantık-ı Suri ve adap b) İlmi Ruh c) İlmi Terbiye					5	2	2	2/1
8- Lisan: a) Sarf, nahiv ve mükaleme b) Belagat ve vaz'	6	5	3	5		5	3	3
9- Türkçe: a) Sarf, nahiv ve tatbikat. b) İnşaa ve edebiyat	5	4		2	2	2	2	2
10- Lisan-ı Fârîsi	2	2	2		2	2	2	2
11- Yabancı lis. (İng. Fra. Alm. Rus.)	2	2	1	2	2			
12- İslâm Tarihi	2	1		1	3			
13- Tarih-i Umumi (ve Türk tar.)				2		1	2	
14- Osmanlı tarihi								
15- Coğrafya (Umumî)	2	2						

Dersler	Haftada Saatleri ve Sınıfları							
	Tali Evvel				Tali Sanî			
	1.	2.	3.	4. Sın.	5.	6.	7.	8. Sın.
16- Coğrafya (Osmanlı ve İslâm)			2					
17- Ulum-i Riyaziye: a) Hesap b) Hendese c) Cebir ve müsellesat d) Mekanik e) Hey'et	3	4 2	2 2	1		1	2	
18- Ulum-i tabiiye: a) Fizik b) Kimya c) Hayvanat d) Nebatat e) Meadin ve tabakat f) Hıfzıshha ve tedavi-i ibtidai			2 1	2 2	1 1 1 2			
19- Malumat-ı iktisadiye ve maliye							1	1
20- Hüsni hat (Talik)	1	1						
21- Resim Hattı	1	1						
22- Terbiye-i Bedeniyye	1	1		1	1	1	1	1

42 Geniş bilgi için bkz.: İlmiye Salnamesi, 652-657; Uzunçarşılı, a.g.e., 267 vd.; Atay, a.g.e., 260 vd.

- ALİ KISIM -

Dersler	Haftalık Saat ve Sınıflar			
	1.	2.	3.	4.
1- Tefsir-i Şerif	3	3	3	3
2- Hadis-i Şerif	3	3	3	3
3- Usul-i Hadis	2			
4- Fıkıh	4	4	4	4
5- Feraiz		2		
6- Usul-i Fıkıh	4	4	4	4
7- İlmi Kelam	2	2	2	2
8- Felsefe (Mantık, Nefs, Ahlâk, Felsefe-i Ula)	2	2	2	2
9- İlm-i Terbiye	2			
10- Hikmet-i Teşri			2	2
11- Hukuk ve kavanin		2	2	2
12- Edebiyat-ı Arabiyye	2	2	2	2 ⁴³

Yukarda geçmiş bulunan programlar bir sene okutulmuş ve edinilen tecrübeye dayanılarak, nizamnamenin 7. maddesi gereğince derslerde tadilat yapılmasının lüzumu görülerek 35 kişilik bir heyet bütün Âlîve Tali kısımlarının programlarını değiştirmiştir⁴⁴. Medreselerde lisans üstü öğretim yapan bir bölüm var ki, buna "Medresetü'l Mütahassisîn" adı verilmektedir. Buraya medrese-i Aliye'yi başarıyla bitirenler alınır⁴⁵. 40'ar kişilik iki sınıftan müteşekkil bu kısmın programları ise şöyledir: Medresetü'l Mütahassisîn üç bölüm halinde tanzim edilmiştir:

- 1- Tefsir ve hadis şubesi
- 2- Fıkıh şubesi
- 3- Kelam, Tasavvuf ve Felsefe şubesi⁴⁶.

3. Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi ve Medreseler

1916'da Musa Kazım Efendi'nin Şeyhülislam olmasıyla daha önce başlamış olan eğitim ve öğretimdeki yenilik süreci de devam etmiştir. O'da bu meseleyle yakından ilgilenmiş ve bir takım yenilikler getirmiştir. Musa Kazım Efendi'nin getirdiği nizamnamedeki yenilikleri iki esaslı noktada toplamak mümkündür:

43 Buraya konan kısım-ı Tali ve Kısım-ı Ali cetvelleri için bkz.: İlmiye Salnamesi, 664-666.

44 Değişen program için bkz. Atay, age, 265; Ergin, age, I/127.

45 Islah-ı medaris nizamnamesi, madde: 21.

46 Şubelerin derslerinin haftalık ders saatine göre tanzimi için bkz.: Atay, age, 266-267.

1) Lafız ve adlarla ilgili olup, bizce tarihi bir özentiden başka bir şey değildir. Sanki eskiye özenen kimseleri tatmin edecek bir tutum olarak değerlendirilebilir. Orta kısma, İbtidai Hariç, lise kısmına İbtidai Dahil ve yüksek kısma Sahn ve doktora kısmına Mütéhassısın yerine Süleymaniye adı verilmiştir.

2) Esası ilgilendiren birkaç önemli değişikliği getirmiştir:

- a) Önceki nizamnamede orta, lise ve Alî kısımları dörder sene iken bu defa üçer seneye indirilmiş ve buna karşılık Mütéhassısın iki sene iken Süleymaniye adı altında üç yıla çıkarılmıştır.
- b) Her derecedeki hocaların alacakları maaşın en düşüğü ve en üst düzeyde olanı nizamname ile tayin edilmiştir.
- c) Taşra medreseleri de Meşihat'ın emrine veriliyor ve isteği olan uygulamayı yapabilmesi sağlanıyordu.
- d) Önemli hususlardan birisi de maliye'den yardımın alınmasına gidilmiş olmasıdır⁴⁷. Osmanlı medreselerinin son ıslahat programı olarak bu kabul edilmektedir⁴⁸. Eğer Devlet-i Aliye I. Cihan harbiyle ömrünü tamamlamamış olsaydı, bu ıslahatlardan sonra medreseden bekleneni verebileceği ümit edilebilirdi. Fakat durum tamamen ayrı mecralarda seyretmiştir.

---

47 Ceride-i İlmiye, Sene: 3, Sayı: 31, s. 879; Atay, age, 287.

48 Ş. Musa Kazım'ın hazırlattığı programlar için bkz.: Ergin, age, I/130.